

Сьогодні ми є свідками, як публічна opinia демократичних великодержав, зокрема ЗДА й Англії, щораз більше критично дивиться на висліди останньої війни. Згадати б тільки слова амер. республ. сенатора Р. Тефта: „Ми виграли війну, але програли мир”, або заяву демократичного посла Е. Кокса: „Найстрашнішим гріхом, що був колинебудь зробленим проти людськості, це наше примирення з Росією”. Цю зміну opinii бачимо теж у позитивних заявах провідних державних мужів, напр., у словах през. Трумена, який правильно завважив: „Втрата свободи в якій-небудь країні світу означає втрату свободи теж і для ЗДА”.

Зміна цілого наставлення демократичних великодержав супроти більшовиків приходить доволі пізно, після твердих досвідів, важких розчарувань, після

чималих жертв. Та, як каже наша приповідка — краще пізно, як ніколи! В кожному разі ця пересцінка є залорукою зміни на краще, вона створює яснішу ситуацію, скріплює віру в перемогу добра і справедливості.

Сьогодні для кожного є ясно, що справжній світовий мир може бути побудований тільки на засадах — свободи, справедливості і рівності всіх націй. А в змаганні двох світів, свободолюбного заходу і комуністичного сходу про остаточну перемогу рішатиме не так зброя, хоч як сильна, але жива ідея, бо жива ідея вєсильна зброя! Це мусить пам'ятати справжня демократія, що на своїх прапорах виписала священне гасло: свобода людині і свобода народам!

Але ця ідея не може залишитись тільки гаслом.

Альфред Розенберг

ЯК СВИДОК НА ПРОЦЕСІ ЕРІХА КОХА

написав Д-р Іван Лисяк-Рудницький

Альфред Розенберг — страчений, як воєнний злочинець, в ніч 16. жовтня 1946 року разом з іншими провідниками націонал-соціалістичної Німеччини — використав довгий в'язничий побут — перед і підчас Нюрнберзького процесу — для написання мемуарів, які тепер появляються в одному швейцарському видавництві*). Розенберг уважався колись за головного ідеолога гітлерівського руху та „Третього Райху”. Твір Розенберга „Міт XX. століття” дочекався мільйонного накладу. Очевидно, як мислителя, годі Розенберга брати серйозно. В Німеччині, навіть за гітлерівського режиму, всі с'як-так освічені, а то й обдаровані простим здоровим розумом люди сміялися із маячнь Розенбергового „Міту”. Всетаки духовний вплив Розенберга був великий. На його книзі виросло ціле одне покоління німецької молоді, загітленизоване проповідуваною Розенбергом ідеологією „міту крови й землі”. Офіційно позиція Розенберга була зафіксована тим, що Гітлер призначив його „уповноваженим фюрера для всіх світоглядових питань націонал-соціалістичної партії”. Гегемоніяльна роль в духовних справах такого типового недоучка й дилетанта, що ним являвся Розенберг, може служити свідомством однаково про інтелектуальний рівень націонал-соціалізму, як і про німецьку культурну катастрофу після 1933 року. Але як-не-як, між своїми — у середовищі авантюристів, головорізів і кондотисрів — Розенберг був ще „світилом”. Найкращий доказ, що він всетаки пробував думати — хоч виходило воно в нього примітивно й туманно — може служити той факт, що він, одинокий з ув'язнених в Нюрнбергу корифеїв „Третього Райху”, відчув потребу переглянути пройдений шлях та з'ясувати перед самим собою та майбутніми поколіннями причини страшного краху. Це провідна нитка мемуарів Розенберга. Жаліти приходить, що швейцарські редактори, замість дати повний текст цього цікавого історичного документу, обмежилися до витягів, щедро поперетикавши їх власними педагогічно-моралізаторськими коментарями.

Український читач має особливі причини інтересуватися твором Розенберга. Альфред Розенберг увійде на жаль, до нашої історії. Розенберг, уроченець балтійських провінцій та початково студент московського університету (який, до речі, Німеччину побачив вперше вже дорослою людиною), славився серед гітлерівської верхівки як спец для східних питань. Тому могло здаватися зовсім натуральною річчю, що Гітлер саме Розенберга призначив в 1941 р. „міністром

для окупованих східних земель”. Злощасна німецька окупаційна політика на Сході взагалі, а в Україні зокрема, назавжди залишиться зв'язана з іменем Розенберга.

Інше діло, що фактичний вплив Розенберга на хід подій був менший, ніж могло виглядати назовні. Для зорієнтованих людей не було секретом, що Розенберг уже здавна не втішається повним довір'ям свого фюрера. Розенберг належав до старої гвардії нацизму. На фотознімці, яка показує знаменитий „похід до фельдгернгалле” (нацистівський пуч в Мюнхені в 1923 р.), видно Розенберга безпосередньо за Гітлером. Але після приходу партії до влади на перші місяці висовуються інші постаті. Розенбергові ніколи не вдалося досягти одної з двох позицій, що до них він почував себе покликаний: становище міністра закордонних справ, або міністра пропаганди. Характеристичне, що з усіх старих вожаків режиму, Розенберг був узагалі останній в черзі, що добився міністерського фотелю, бо щойно в 1941 р. Коли на порядку дня німецької політики стануло питання про створення проводу для адміністрації східними землями, Розенберга, очевидно, годі було поминути; його „заслуги” та „компетентність” на це не дозволяли. Але партійні конкуренти Розенберга, (що високо стояли в ласці диктатора), подбали про те, щоб по-змові обмежити його реальні функції. Зроблено це в той спосіб, що по-перше, загальну лінію східної політики устійнено „понад головою” Розенберга, а, по-друге, вилучено з його відання цілі ділянки адміністрації: напр. справи безпеки, „поборювання банд”, а також творення т. зв. „добровольчих армій” із східних народів, забрав у свої руки Гімлер. А фактично й оба „райхскомісары”, себто начальники управління в Україні та в т. зв. „Остлянді” (себто на Білоруси, разом із балтійськими країнами), не дуже підпорядковувалися берлінському „Східному Міністерству”.

На цьому саме, „post festum”, конструє Розенберг свою моральну та юридичну оборону, показуючи, який він був безсильний, та наскільки кращі та розумніші були його власні, незреалізовані наміри. Шо нам думати про цю оборону Розенберга? Німецька східна політика останньої війни ще чекає на свого історика. Шо до загального погляду на справу, не може бути двох думок; але щойно подрібні джерельні досліди могли б докладно устійнити пайку відповідальності, яка паде на поодинокі німецькі центральні та теренові установи та діячів. Але прийімим навіть, що все те, що Розенберг говорить для відтяження своєї особи, дійсно відповідає правді. Гадаємо, що також і в цьому випадку, провина Розенберга дуже тяжка та-що вирок Міжнародного Трибуналу далєбі не був незаслужений.

Р. В. Купер, англійський автор найкращої досі мо-

*) Serge Lang, Ernst von Schneek: „Portrait eines Menschenverbrechers, nach den hinterlassenen Memoiren des ehemaligen Reichsministers Alfred Rosenberg”. (Verlag Zollikofer & Co., St. Gallen, 1947).

нографії про Нюрнберзький процес*) про Розенберга каже так: „Як міністр для Східних Окупованих Земель, він не міг мати ніякої надії врятуватися від смертної кари, а було проти нього ще багато інших обвинувачень. Уже в давніших часах не раз чулося вістки про інтриги Бюра Розенберга. Це бюро в рядах Партії займалося питанням міжнародних зв'язків і підтримувало здавна контакти з людьми, в роді Квіслінга. Трибунал відкрив, що агенти цього Бюра дуже активно розгортали сітку нацистських інтриг у всьому світі. Крім цього Розенберг стояв на чолі окремої Комісії, що їй доручено методично конфіскації скарбів мистецтва в цілій Європі. скарбів, що з них більша частина мандрувала до приватних колекцій Гітлера й Герінга“. Але, на наш погляд, мабуть найбільша відповідальність Розенберга та, що не дається схопити юридично, а саме моральна: як провідник людоненависницької ідеології расизму й націоналізму, він належав до тих, що підготовляли „духове підложжя“ для злочинів і всіх страхіть режиму...

Апологічний тенденції спогадів Розенберга не є перешкодою для того, що його свідчення дуже цінне, коли йде про ясніше пізнання цього періоду. Підчас війни в українських колах не раз були дискусії на тему, хто власне є спрчинником німецької божевільної політики на Сході. Мемуари Розенберга дають на це цілковито достатню відповідь: головні напрямні — колоніальний та екстермінаційний характер німецької окупації — були устійнені самим Гітлером. Але несподіванкою буде для багатьох, що великий вплив (як дорадник Гітлера, що утверджував його на шляху „політики твердої руки“) мав Мартин Борман. Борман це взагалі був „великий невідомий“ гітлерівської системи. Ширша публіка про нього майже не знала, у пресі про нього рідко коли появлялася якась згадка. Але його дійсна роль була в останніх роках велетенська. Як начальник „Партійної Канцелярії“ керував він персонально політикою режиму, через його руки проходили номінації гавляйтерів та інших достойників. Це робило позицію Бормана ключовою. Дивовижна внутрішня аналогія тоталітарних систем: позицію Бормана при Гітлері можна порівняти із становищем, що його в останньому періоді життя Леніна займав у комуністичній партії Сталін; також Сталін був ще ширшому загальному майже невідомий, в очах публіки він не міг рівнятися із старими більшовицькими головами; але у своїй напозір скромній ролі партійного секретаря мав він змогу керувати в корисний для себе спосіб персональними справами й таким чином промоувати собі дорогу до верхів влади.

Свого часу українську пресу на чужині обігла сенсаційна вістка про арешт колишнього „райхскомісара“ України, Еріха Коха. Якого типу людиною був цей кат України? Спогади Розенберга малюють портрет Коха яскравими барвами: маленькій у всіх відношеннях чоловічок — ростом, соціальним походженням, здібностями та, певне, первісно навіть амбіціям — винесений примхою долі та грою інтриг внутрішніх камарилі диктатора до ролі сатрапа над великою країною, над десятками мільйонів чужого населення. Т. зв. „божевільна цезарів“ вдарило на слабу й дурну голову колишнього дрібного урядовця, опанованого шалом влади. Сподіємось, що тепер суд над шим злочинцем не дасть уже довго на себе чекати. І можемо бути певні, що на судейському столі, між іншими доказами матеріалами процесу Еріха Коха, лежатимуть також мемуари Розенберга.

Свідок Альфред Розенберг має слово:

Спочатку здавалося, що Гітлер схильний прийняти мою концепцію, що на Сході панувати треба при допомозі 3/4 психології й тільки 1/4 сили — але пізніше віддався він фантастичним безмежним ідеям... Шойно в 1944 році прочитав я мемуари Куленкура про Наполеона й зачудувала мене однакова постава (Наполеона й Гітлера) супроти Росії... Як Наполеон відмовився викликати революцію серед російських мужиків, так Гітлер — під оплески своїх прибічників — відхилив мої пропозиції щодо політичної та культурної автономії всіх народів Східної

Європи та їхнього втягнення в спільне життя європейського континенту.

Те, що фюрер хотів мені довірити керівництво східної політики, дуже сильно схвилювало Гітлера й Бормана. Тому, що прямо проти цього не могли вони нічого вдіяти, спробували посередної дороги. В першу чергу ствердив я, що фюрер, який зразу не перечив висловленим мною концепціям, згодом декларував інакше, зовсім радикальну настанову; при цьому покликувався він на один меморіал, який, мовляв, оцінює східні питання цілком інакше, як деякі „наші панове“ (під цим розумів він мене). Цього таємничого меморіялу, що про нього Гітлер і потім ще один раз був згадав, мені ніколи не вдалося побачити на очі.

Тут отже розпочалася моя трудна боротьба за великодушну концепцію східного питання, так переважного для майбутности Німеччини. Частково вдалося вибороти найкраще, але багато суттєвих речей уже не досягнуто. Найцінніший час безповоротно пішов намарне. Та Мартин Борман міцно й твердо захищав інтереси імперії перед м'яким Розенбергом, який, як на керманіча східної політики в воєнному часі, за багато, мовляв, виявляв слов'янських симпатій. А Гітлер підтримував погляди про konieczности твердої війни й домагався для себе виключного командування в боротьбі проти банд.

Мою промову до питань східної політики з дня 20 червня 1941 оцінено неприхильно. Гітлер (а за ним Кох та Борман) переохоловся на всі заставки. Але коли почалося формування добровольчих баталіонів із східних народів, Гітлер ужив усіх засобів, щоб їх дістати під своє командування. З естонцями та латишами діло пішло скоро: їх зараховано до германських народів... Я завдав собі багато труду, щоб уже в 1942 році використати російського генерала Власова, але продовж двох літ на Власова тільки спалилися лайки. Та коли Гітлер в цій справі — без мого відома — вплинув на фюрера, розіграли з Власовим велику комедію під кінець 1944 р. В цій формі мусліло це відштовхнути всі інші, не-російські народи Сходу, які хоробро билися проти більшовизму. Гітлер ні в зуб не розумівся на справах Сходу. Те, що він часом довідався від мене (за посередництвом Бергера), було поверховне; крім цього — як віро сьогодня — коли він навіть мої концепції визнавав за слушні, то їх реалізацію хотів забезпечити за самим собою. Для цієї цілі всі засоби були для нього хороші — раз з Власовом, раз без нього — аби тільки дати волю своїй хворобливій жадобі влади. Це не була сильна особистість, це не був суверенний ум, лиш підступний клеветник і езуїтський інтригант.

Я запросив двох гавляйтерів, щоб супровожали мене в мой службовій поїзді по Україні в 1943 р. Як же ж зачудувалися вони, коли з мого спец-поїзду побачили широченні простори Сходу. Все тут розсаджували привичні виміри: хлібні поля, Таврійський степ, величезні черешневі сади... Потім відвідали ми Асканію Нову, рослинний і пташиний рай у степу, твір німецького колоніста Фальц-Файна. Внедовзі сиділи ми в чудовому Ботанічному саді на Криму, та в гарний, настроєвий вечір пили солодке вино цієї землі...

Ніколи не було б мені прийшло раніше на думку, що гавляйтер Еріх Кох виросте понад свою обмежену роллю та що він міг би відіграти роллю світово-політичного значення. Кох походив із Бармен-Еберфельду в Надренні, подвійного міста із 150 сектами, служив залізничним урядовцем і брав участь в організації пасивного спротиву проти французької окупації по першій світовій війні. Гітлер призначив десь коло 1928 року Коха гавляйтером на Східну Прусію. Після націонал-соціалістичного перевороту долітали до мене вістки про суворість заходів Коха, але й про його добру господарську ініціативу. У всякому разі Східна Прусія була першою провінцією, що звігувала про перемогу над безробіттям. Мені тільки декілька разів доводилося говорити з Кохом і він зроби на мене враження безтурботного „старого наці“, трохи чванькуватого й галасливого, але не позбавленого певної добрودушности.

*) Французький переклад: R. W. Cooper: „Le procès de Nuremberg“. Librairie Hachette.

В 1933 р. та чергових роках публіцистичні атаки російських більшовиків проти німецького націонал-соціалізму були, із зрозумілих причин, надзвичайно завзяті, а ми зі свого боку відповідали не менше гостро. Але Кох заняв у цій справі помітно окрему позицію; чи він хотів „оригінальністю” звернути на себе увагу?.. В концепції Коха німецька закордонна політика повинна була базуватися на факті широкої східноєвропейської рівнини, що до неї включаються Польща і Східна Німеччина. Тут відчувався вплив ідей Меллера фан дер Брука, сподвижника г. зв. „східного духа”. В цьому зміслі написав Кох ряд статей, що їх потім зібрав у книжці „Розбудова Сходу”. Там проповідував він єдність великого простору, висловлював свої надії на молодь Достоевського та Яна Гуса, а молодь Східної Росії ставив у приклад німецькій молоді...

Кох щораз більше розвивався на пустого фразера. Але він був любимцем Герінга, який високо цинів господарські здібності Коха. Коли ж питання східної адміністрації стало актуальним, виринула кандидатура Коха — як „найкращого спеца”! — висунена Герінгом і підтримувана Борманом. Я вже тоді вважав Коха небезпечним, через його скакунство та необчистимість... Мої зусилля прямували до того, щоб перш-за-все віддалили Коха від Балтії, що мені й повелось. А далше хотів я Коха зарезервувати для властивих московських теренів, а зате для важнішої України дістати іншу силу. Я передбачував для цього Завкеля або Баке. Але — як я довідався пізніше — Кох обробив Герінга та навідався до Баке та Функа, прохаючи їхньої протекції. При цій нагоді вказував він на свою успішну годівлю свиней у Східній Пруссії, заявляв, що це саме розвине на велику скалю на Сході та взагалі обіцював zorganizувати велетенські постачання для Райху. На конференції з 16. липня 1941 Герінгові вдалося переперти своє й Кох дістав призначення на райхскомісара України...

Я й нині ще не можу собі ясно освідомити, що вплинуло рішально на поставу фюрера: чи згаданий тасмничий меморіал про Україну був причиною, чи тільки претекстом?.. Ця справа, мабуть, навіки залишиться невисясненою. На всякий випадок, той самий Кох, що давніше під небо виносив совітську молодь, зробився найбільш гарячим прихильником методи „необхідних суворостей” і найбільш гарячим противником власного українського центрального адміністративного проводу та культурно-освітньої автономії. Я мабуть 8 разів робив перед фюрером спроби, щоб змінити цю поставу. При цій нагоді почув я двічі від фюрера аргумент, що його й Кох розповсюджував направо й наліво: вже раз Німеччина, мовляв, пішла назустріч Україні в 1918 р., а відповідно на це було вбивство німецького генералфельдмаршала фон Айхгорна українськими націоналістами; отже небезпечно допускати підчас війни створення українського політичного центру.

На це відповів я коротко, що інформація про вбивство Айхгорна здається мені невірною. Згодом я провірив в імперському архіві в Потсдамі дійсний перебіг цієї події. Виявилось понад усякий сумнів, що німецького генералфельдмаршала вбив російський есер, на прізвище Донской, при помочі двох жидів... При кінці травня 43 передав я записку з цим діянням фюрерові через Бормана, але не знаю, чи цей її доручив. А в тім це взагалі не був ніякий політичний аргумент.

Підчас моїх відвідин в Україні в 1942 р. Кох спровокував авантюру із кількома моїми співробітниками. Підчас моєї інспекційної поїздки в 1943 р., що до неї прилучилися теж фельдмаршали Кляйст і Манштайн, Кох нахабно втручався в мої розмови з фельдмаршалами. Коли ж приходило до інспекції фабрик і гебітс-комісаріятів, Кох поводився так, щоб кожному відразу було видно, що це не йому роблять інспекцію, але що це він сам робить інспекцію. Пригадую таку картину: Кох, що його ріст був нижчий середнього, запхав руки в кишені та величезними кроками про-

ходжувався по городі; він голосно чванився своїми розпорядженнями та гірко скаржився на інші урядові станиці, що робили йому пакоті в його плянах годівлі свиней; по хвилині грубо накинувся на одного генералкомісара, а одному гебітскомісарові, що його я відзначив орденом, не подав руки...

Кох був підставленим партнером Мартіна Бормана, який двічі залишив без відповіді мій офіційний запит, чи райхсспісари подають до фюрера за моїми плечима скеровані проти мене меморіяли. Діяльність Гімлера йшла в цьому самому напрямі. Досягнення справних гебітскомісарів та хліборобських керманічів записувано на conto „енергії” Коха — тоді як у дійсності ці досягнення випливали тільки з розуму нижчих інстанцій, що підтримували прями контакти з населенням. А фюрер — як я зачув в 1945 р. — говорив про „вірні очі” Еріха Коха... Отже, як видно, ті комедії, що їх Кох розіграв перед фюрером у головній квартирі, не оставалися безуспішні.

Це була якась недостойна трагікомедія: я був примушений борюватися із цією підставленою фігурою в той час, коли інші особи, що самі не несли ніякої безпосередньої відповідальности, закулісовими ходами запевнювали прихильність шефа держави цьому надутому чоловічкові. Ця боротьба велася між великодушною концепцією східної політики, що ставила собі за мету включити народи Східної Європи у спільну долю європейського континенту та між примітивним способом думання, що перечив усякій правдивій великопростірності.

Додам ще тільки, що під кінець 1944 фюрер призначив Коха до Остлянду, на місце захвєрвішого Льюзе... Ото ж Кох зібрав в Ризі вищих адміністративних керівників та, підперши долонею підборіддя, заявив: „Я привик, що мої накази виконують. Хто не поводитиме себе згідно з цим, того я знищу”. Далше слідували його звичайні чванькуваті тиради, хоч кожному було ясно, що в Остляндії йдеться здебільша вже тільки про евакуаційні проблеми.

Якщо хтось узагалі повинен був дослібно виконати наказ Бормана — „перемога, або смерть” — то цей чванькуватий гавляйтер Східної Пруссії... Але в тому часі, коли заступник гавляйлера та крайслейтери одчайдушно боролися у звалищах Кенігсбергу, Кох сидів із добре навантаженим кораблем у Пільляв, а трохи пізніше виїхав у прискореному темпі із своєї провінції. Я знаю, що Кох ще показався раз у Фленсбургі, що з нього зник у невідомому напрямі. Мені не доводилося його зустрічати. Від тоді за Еріхом Кохом заглух усякий слід.

Від Редакції: Розенберґ твердить, що головною опорою Еріха Коха в його нищительній політиці в Україні були Борман і Гімлер. Про кінець Гімлера знаємо. Еріх Кох — кажуть — арештований, а його доля оповита тасмничою мовчанкою, яка багато говорить. А що сталось з Борманом? В зв'язку з вище наведеним твердженням Розенберґа український читач зокрема заінтересується ролю Бормана. Тому подаємо — за „Rheinischer Merkur” 1947, Nr. 44 — зізнання Олендорфа про Бормана. На процесі проти „Einsatzgruppe Ost der SS-Verfügungstruppe” зізнав голозний обвинувачений Отто Олендорф, один з керівників „Reichssicherheitshauptamt-u”, в справі Бормана: Борман вже від 1943 р. працював в користь совітського уряду, а коротко перед капітуляцією мав багато телефонічних розмов і особистих зустрічей з совітськими командантами. Олендорф твердо переконаний, що Борман в хвилі розвалу добровільно удався до москалів і там досі перебуває. — До того зізнання додає редакція „Rh. Merkur”: „Якщо добре розважити справу, то сенсаційне твердження Олендорфа має багато правдоподібного”.

3 парадоксів нашого часу

В одній берлінській хлопячій школі переведено анкету про злодійство. 41 учнів в віці 12—14 років мали анонімно відповісти, чи вони вже хоч раз поповнили злодійство. В усіх 41 анкетах була відповідь: так.

Rheinischer Merkur.